

OSMANLI SU ve ÇEŞME KÜLTÜRÜ

Su gibi aziz ol” sözünü duymayanımız var mı? Susuzluğunu gideren insanın minnet duygusunu ifade eden dilimize yerleşmiş sözlerden sadece biridir bu söz. Bir yudumu için böylesine güzel dualarla teşekkür edilen su, tarih boyunca en belirleyici unsurlardan biri olagelmıştır. Su için savaşılmış, kuraklıktan dolayı büyük göçler yaşanmıştır. Ve su deyince hemen çeşmeler gelir akla. Özellikle de bizim çeşmelerimiz. Eşsiz zarafette bir “su kültürü ”nü nakış nakış yansıtan, su gibi güzel bir nimeti daha da güzelleştiren çeşmelerimiz.

Tarihin her döneminde suyun hayat için vazgeçilmez bir ihtiyaç olması, insanoğlunu suyu kendi bulunduğu yere getirmeye zorlamıştır. Bu da kaçınılmaz olarak “su mimarisi ”ni doğurmuştur. Su mimarisi deyince akla neler gelmiyor ki! Bentler, su kemerleri, sarnıçlar, çeşmeler, sebiller, şadırvan ve havuzlar...Osmanlı’da vakıf anlayışı, çeşmeleri hayır hizmetlerinin önde gelenlerinden biri saymıştır. Bu anlayış, Osmanlı şehirlerini ve özellikle de İstanbul’u bir çeşmeler şehri haline getirmişti. Başta hükümdar olmak üzere sadrazamdan bostancıbaşıya kadar yöneticiler ve halktan hali vakti yerinde olanlar sayısız çeşme yaptırmıştır. Bu çeşmeler, anıtsal çeşmeler, meydan çeşmeleri, köşe başı çeşmeleri, sokak çeşmeleri ve duvar çeşmeleri gibi çeşitli biçimlerde yapılmıştır. Bu çeşmelerin en sadeleri kesme taştan, sivri kemerli duvar nişleri şeklindedir. Bunların su toplamak için bir haznesi, ön yüzünde de kabartmalarla işlenmiş bazen kitabeli bir ayna taşı bulunur. Su, ayna taşının ortasındaki musluktan önündeki yalağa akar. Musluğun her iki yanında zincirle bağlanmış kalaylı bakır tasın konacağı küçük hücreler yer alır. Çeşmenin önündeki yalağın iki yanında hem oturmaya hem de kovaları, testileri koymaya yarayan yatay iki taş bulunur. Bazı çeşmelerin, gelenleri güneşten ve yağmurdan korumaya yarayan sundurmaları da vardır. Çeşmelerin kitabelerinde ise içlerinde sultanların da bulunduğu devrin ünlü şair ve hattatlarının ustalıklarını görebiliriz. Bu tarihi kitabelerin her birinde insanı tefekküre yönelten derin anlamların dile getirildiği, insana hizmetin yüceltildiği ve teşvik edildiği beyitler bulunur.¹ Osmanlı Medeniyetine Su Medeniyeti de denilmektedir. Su kanalları, Köprüler, maslaklar, hamamlar, çeşmeler inşa ederek insanın olduğu her köşeye suyu taşımışlardır. Su Osmanlı’da sadece temel bir ihtiyaç değil, maddi ve manevi temizlik sembolü, sesinin dinginliği ile ruhları tedavi eden bir şifa vasıtası, insanın hatta canlının olduğu her yerde hayatın kendisi olmuştur. Suya rahmet ve azizlik sıfatları verilmiştir. Canlılara su vermek en büyük hizmet ve hayır kabul edilmiştir.

¹ <http://semerkanddergisi.com/cesmeler/ZubeydeGunyol>

Hatta suyun bir çeşmeden daimi akışı ile hayır işleminin sürekli olacağı inancı her köşede bir çeşme hayratı yapılmasına vesile olmuştur. Osmanlı Devletinde hüküm süren hemen hemen her sultan, sadrazam, üst yönetici sosyal yaşantı ve mimaride önemli değere sahip çeşmeler yaptırmıştır. Osmanlı Döneminde yerleşim yerlerine yapılan çeşmeleri dört ana grupta toplayabiliriz.

- 1.Meydan / İskele Çeşmeleri,
- 2.Köşe Çeşmeler,
- 3.Duvar / Cephe Çeşmeler,
- 4.Sütun Çeşmeler.

Suyun çeşmelere kadar gelebilmesi için bentler, ızgaralar, havuzlar, su terazileri, künkler ve kemerler yapılmıştır. Bu muazzam tesislerin çalışması ve suyun düzenli olarak akması için bir teşkilat kurulmuştur. Bu kadro, Su Nazırlığına bağlı olup emrinde çalışanlara su verirdi. Su yolcuları teşkilatı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulmuştu. Bunların özel bir ocağı vardı. Görevleri babadan oğla geçirdi. Şehrin her bölgesinde ayrı su yolcuları vardı. Elleri geniş yol haritası bulunan bu görevliler kaçak su alınmasına engel olurdular. Su yolcuları kendi bölgelerinde bulunan ev ve hamamlardan aylık ve onarım parası alırlardı. Çeşmelerden evlere saka adı verilen kimseler su taşırdı. Bunlar yayık şeklinde deriden yapılmış kırbalara su doldurup omuzlarında taşırlardı. Kaç-göç zamanı olduğundan, yabancı bir adamın eve alınmaması için her evin önünde “saka deliği” denilen taştan küçük bir teknecek bulunurdu. Sakalar getirdikleri suyu evin içine girmeksizin bu tekneye boşaltırlar ve bu su, su tekneğine bağlı bulunan bir borudan avludaki küplere dolardı. Osmanlılar ’da batıya nazaran ayrı bir güzellik taşıyan ve fevkalade gelişmiş olan çeşme sanatı ve mimarisinin çok nefis örnekleri günümüze kadar gelebilmiştir. Osmanlı’da özellikle kent içi su tesislerinin yapımının hızlandığı 16yy. dan sonra çok sayıda çeşme inşa edilmiştir. Ana kaynaklardan künklerle saraylara, konaklara ve halka ait konutlara özel su dağıtımı sağlanmıştır ve hemen hemen her sokakta bir ya da birkaç tane olmak üzere yüzlerce çeşme, hayır yapısı olarak kullanıma açılmıştır.² Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde 9 adet mahalle olduğu yazılıdır ve Osmanlı döneminde Kuşadası’nda çok sayıda sokak çeşmesi olması doğaldır. Kentin su ihtiyacını karşılamak amacıyla çok sayıda sokak çeşmesi yapılmıştır. Kuşadası’na yapılan zorunlu göçler nedeniyle 19. ve 20. Yüzyıllarda yeni mahalleler kurulmuş ve yeni sokak çeşmeleri inşa edilmiştir.

² <https://osmanlicesmeleri1453.wordpress.com/kultur/erişim> tarihi 1302.2108

Ancak 1965 lerden sonraki çarpık kentleşme ve aşırı yapılaşma sonucunda sokak çeşmeleri de bu kıyımdan nasibini almış ve bugün çok az sayıda sokak çeşmesi günümüze ulaşabilmiştir. Yerel tarihi araştırmaları ile tanınan sayın Şenol Eskin bey 'in anlattıklarına göre günümüze ulaşan sokak çeşmeleri şunlardır.

Kuşadası Kent İçi Tarihi Sokak Çeşmeleri

Susuz bir yaşam olmayacağına göre, kent içinde güvenilir ve temiz su gereksinimini karşılamının tek yolu sokak çeşmeleri idi. Yakın tarihe kadar bu kentin insanları sokak çeşmelerinden yoğun biçimde yararlanıyorlardı. Bugün, eski kent alanının sokaklarında bulunan sokak çeşmelerinin çoğu artık yaşamıyor. Birçoğu bilinçsiz ellerce yok edilmiş. Var olanlar ise suya erişemedikleri için öksüz durumdadır. Eski kent alanında bugün çoğu yok olan 75'e yakın tarihi sokak çeşme bulunuyordu. Bugünkü kale duvarları ile çevrili "Kale İçi Mahallesi" alanı ilk sakinlerinin Türk kökenliler olduğu söylenmelidir. Ve 1610'lu yıllarda kente taş kanallarla getirilen Değirmendere'si suyu, ilk olarak buradaki düzlük alana ulaştırılmıştır. Daha sonraki yıllarda eski kent yamaçlarına (Cami atik ve Hacı Feyzullah'ın bir bölümü) ve Türkmen Mahallesi'ne aynı hattan su verilmiştir. "Kültür Bakanlığı İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu" kararıyla kentimizde bulunan bazı çeşmeler koruma altına alınmıştır. Kurulun konuyla ilgili İzmir'de 19. 1. 1994'de yaptığı toplantıda (toplantı tarih ve No: 19.1. 1994-327. karar tarih ve no: 19.1. 1994-3779) 25 adet "anıtsal yapı"nın koruma altına alındığı belirtilmektedir. Bu karar "Liste:1" olarak belirtilmiştir. "Aydın İli Kuşadası İlçesi'nde Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 3.7. 1987 Gün ve 3495 Sayılı Kararı ile Tescil Edilen Anıtsal Yapıların Listesi" içinde ("Liste:1") koruma altına alınan (Sıra No: 19-25) 7 çeşme bulunmaktadır. Ayrıca "Liste: 4"de aynı kurulun " 15.12. 1993 Gün ve 3674 Sayılı Kararı ile Tescil Edilen Anıtsal Yapılar" listesi bulunmaktadır. Burada 9 adet "anıtsal yapı" koruma altına alınmıştır. Burada da; (Sıra No: 1-2'de) 2 çeşme bulunmaktadır. (Liste:4'ün de "toplantı ve Karar" tarihleri aynıdır.) Biz iki listede bulunan çeşmeleri, anlatımımızdaki adlara göre sıraladık. Koruma altına alınan çeşmeler şunlardır:

Liste 1:

Kethüda Mustafa Ağa Köşe Çeşmeleri: Hacı Feyzullah Mah. İleri Sk. ve Güzel Sk.'ların kesiştiği noktada iki çeşme. 10 ada, 23 özel çeşme (tescilli) parsel

Çeşme başı Çeşmesi : Hacı Feyzullah Mah. Kanat Sk. üzeri. İmam Sk. No:2'de; 15 ada, 11 parsel

Hüsni Efendi Çeşmesi: Dağ Mah. Okurlar Sk. No:11'de; 40 ada, 15 parsel

Okurlar Sokak eşmesi: Dağ Mah. Okurlar Sk. No: 31'de; 40 ada, 3 parsel

Abuzittin Bey eşmesi : Dağ Mah. etin Sk. No:4'de; 45 ada, 9 parsel

Cezayirli Mustafa Paşa eşmesi: Dağ Mah. etin Sk. No:14'de; 45 ada, 22 parsel

Hamam eşmesi: Camiatik Mah. Soysal Sk. No: 7'de; 83 ada, 14 parsel

Liste 4:

Aşğı Köşe / Ev Tekkesi eşmesi: Hacı Feyzullah Mah. Güzel ve Gökçen Sk. Lar köşesi./ 12 ada, 27 özel çeşme (tescilli) parsel.

Gücü oğlu (Küçükoğlu) eşmesi: (Camiatik Mah. Değirmen Sk. No:38'de; 75 ada, 15 parsel.

Bu çeşmeler dışında tabii ki "anıtsal yapı" olarak koruma altına alınması gereken kent içi ve dışında birçok çeşme bulunmaktadır. Özellikle kent dışında (yöre çeşmeleri başlığı altında incelediğimiz) birçok tarihi çeşme "anıtsal yapı" koruması beklemektedir.³

³ Şenol Eskin, Kuşadası Tarihi Suyolu, Tarihi çeşmeler ve Kuyular, Kuyeta Kuşadası Yerel Tarih Dergisi, 19 Nisan 2012 sayısı